

Порівняльне дослідження японської культури

Окунісі Сюнсуке

Okunishi Shunsuke. The Comparative Research of the Japanese Culture

The origin of multinational population of Japan is explored in the article. This problem is examined first of all as linguistic, although the row of hypotheses about the relation of the Japanese myths and rituals with Ancient Roman, Austrian myths and with the myths of other people of the world are pointed.

奥西峻介 日本文化の比較研究

日本文化の多様性とその起源を比較民俗学の方法論の可能性を示しながら考察する

Порівнювання культур поза рамками етносу і нації доцільно проводити в три етапи ¹. По-перше, необхідно встановити місце походження конкретного етносу. По-друге, припустивши наявність у даної групи індивідуумів культурних особливостей, спробувати їх охарактеризувати. По-третє, на основі такого порівняння визначити основний пласт як загальнолюдської культури, так і культури даного співтовариства індивідів.

Походження японської нації

Прагнення знайти власні витoki закорінене, імовірно, у природі людини. Звідки виникла наша нація? Звідки запозичили нинішню культуру? Такі питання хвилюють більшість націй або етносів. Японці також не є винятком.

Хоча офіційна назва нації «японці», насправді все не так просто. Річ у тім, що Японія, як і багато інших країн світу, – багатонаціональна держава. Якщо розглядати її як спільність людей, протягом сотень років генетично ізольовану від зовнішнього світу, можна стверджувати, що сучасна японська нація (громадяни Японії) складається з декількох етносів. Не враховуючи людей ², які переселилися останніми роками, зазначимо, що численні айну ³, які здавна проживають на півночі Японії та на о. Хоккайдо відокремлено від жителів о. Хонсю, лише в XIX ст. набули японського громадянства. Окрім того, жителі ізольованих південно-західних островів і островів Окінава до XVII ст. утворювали незалежне князівство ⁴. Таким чином, досліджуючи коріння японського етносу, зміст завдання може бути дещо змінений, залежно від того, хто є об'єктом вивчення. Зауважимо, що в хроніках, складених після VII ст., натрапляємо на згадки про «варварів» ⁵. Проте, щоб не ускладнювати

завдання, ми залишимо осторонь ці етнічні групи і розглянемо лише ті, які становлять більшість японської нації.

Окреслену проблему розглянемо насамперед як мовну. Інакше кажучи, яка генеалогія японської мови? В епоху Едо Хакусекі Араї стверджував, що вокабуляр японської та корейської мов має декілька спільних джерел ⁶. В арсенал дослідження цієї проблеми англійський дипломат і японознавець У. Дж. Астон (1841–1911) сучасні наукові методи ввів першим. Він провів порівняльний аналіз вокабуляря, фонетики і граматики японської та корейської мов ⁷. Сьодзабуро Канадзава (1872–1967) спробував методами порівняльної лінгвістики довести ⁸, що японська та корейська мови є спорідненими. Надалі різні дослідники методами порівняльної лінгвістики також неодноразово намагалися довести, що японська мова належить до т. зв. алтайської мовної групи, проте їм так і не вдалося підтвердити, що спільним джерелом японської та корейської мов були алтайські мови. Однак, як довів Наміо Егамі (1906–2002) у своїй теорії «кочової династії» ⁹, між кочовими народами північного сходу Євразії існували тісні культурні зв'язки, тому, незалежно від відповіді на питання чи була мова фуйо прародителькою японської, не можна заперечувати, що вона на японську вплинула.

Існує й інша теорія, згідно з якою японська мова виникла в Південній півкулі. Теорію пов'язують із розповсюдженням рисівництва. Рис – це сільськогосподарська культура, яка росте в південних широтах; немає потреби доводити, що техніка його обробітку до Японії потрапила ззовні. Дискутуючи яким чином, від якого народу або культури рис потрапив в Японію, дослідники намагалися знайти витoki японської мови та культури. Куніо Янагіта (1875–1962) відстоював ідею про те, що до Японії культура потрапила з Півдня

через Окінаву та інші південні острови ¹⁰, але, оскільки не було знайдено доказів проникнення рисівництва через острови Окінави, теорією Янагіти знехтували ¹¹. Проте, на підставі проведених у наш час археологічних розкопок і лінгвістичних досліджень, з'ясували, що не можна заперечувати вплив Півдня.

Теорія Янагіти про «південний культурний шлях» не дає вичерпної відповіді на питання «Що відбулося надалі?». У зв'язку із цим, на підставі висунутої Євгенієм Дмитровичем Полівановим (1891–1938) гіпотези, в якій він стверджував, що японська мова виникла в результаті змішання алтайських і австралонезійських мов ¹², виникла думка про культурний зв'язок з островами південної частини Тихого океану. Вона має віддзеркалення і в роботах ¹³ нині майже забутого американського дослідника Ч. К. Паркера. Останній, порівнюючи японську мову і мови південно-східної Азії, спробував відшукати схожість між ними, а також подібність між культурами регіонів. Він також уважав, що алтайські мови вплинули на японську. Хоча не зовсім зрозуміло, який зв'язок із цими теоріями, проте Сасуке Накао (1916–1993) та інші називали «сферою культури червоного листя» область, що розтягнулася по дузі від Тибету до Японії, із центром у китайському місті Юннань. Дослідники висунули гіпотезу ¹⁴ про наявність загальних культурних ознак, зокрема в харчуванні.

Сусуму Оно (нар. 1919 р.) запропонував теорію, за якою японська мова входить до однієї групи з тамільською мовою ¹⁵, і зауважив на їхній культурній подібності. Однак лінгвісти його не підтримали. Тим не менш, з таким самим успіхом можна критикувати й інші теорії.

За Масао Окою (1898–1982) ¹⁶, японський етнос і культура (за теперішнім складом) сформувалися в результаті декількох хвиль переселень, тому неможливо визначити якийсь один регіон місцем їх виникнення.

Незважаючи на те, що рис із давніх-давен був основною харчовою культурою, можна досить упевнено стверджувати, що техніка його обробки мала важливий вплив на формування японської культури, однак цей чинник швидше ускладнює вивчення аграрної культури Японії. Річ у тім, що, як вдалося встановити ¹⁷, до появи рисівництва в Японії існувала культура вирощування каштанів. Цей факт є новою недослідженою сторінкою в питанні виникнення сільського господарства.

Культурний формалізм

У культурі будь-якого етносу або нації є універсальні схеми, що визначають образ дій конкретного етносу або нації. Така теорія, висунута ¹⁸ американським антропологом Рут Бенедикт (1887–1948), мала в Японії неабияку популярність. Науковець спробувала пояснити відмінність у діях японців і європейців, взявши за основу концепції «провини» і «сорому» ¹⁹. Зважаючи на необхідність враховувати

значна кількість винятків, достовірність такої стереотипізації дій індивідуумів на прикладі конкретних концепцій викликає багато сумнівів. Нині мало хто з дослідників підтримує теорію Бенедикт, хоча донедавна було чимало вчених, які намагалися характеризувати суспільство і культуру Японії на основі цієї вкрай спрощеної концепції. Уважають, що японці колективісти ²⁰. Нібито японське суспільство патріархальне і вертикальне ²¹. При такому спрощеному підході зазначені особливості в тій чи тій мірі можна відшукати в будь-якому етносі або суспільстві. Для того, щоб спростити і подати загальні особливості культури або образу дій якого-небудь етносу, потрібно провести їх усебічне дослідження і статистичну обробку отриманих даних, а щоб уважати їх особливостями, необхідно, співставивши їх із даними інших етносів або спільнот, вивести узагальнений образ цілого світу. Оскільки таке неможливо, то, зрештою, дискусію ведуть довільно, прийнявши який-небудь аспект за основу з конкретними прикладами, однак при цьому існує вірогідність абсолютно протилежних висновків. Такі «дискусії» призводять до стереотипного погляду на культуру й етнос і, відверто кажучи, лише слугують для виправдання забобонів ²².

Порівняльна фольклористика

Вивчення і поширення культури не є важкою справою. Сучасне суспільство в глобальних масштабах вступило в епоху вестернізації культури. Закорінюючись у західній цивілізації, культура проникла не тільки у сферу високих ідей, мистецтва і науки, нерозривно пов'язаних із т. зв. модернізацією, але і звичний стиль життя. Наприклад, якщо до середини XIX ст. майже всі японці вдягали кімоно, то в XXI ст., за винятком тих, хто завдяки своїй професії мають стосунок до стародавніх японських культурних традицій [керівники шкіл чайної церемонії, навчання носінню кімоно (щоб оволодіти умінням одягати кімоно, сучасні японці відвідують спеціальні школи) і нечисленні любителі кімоно], лише небагато звичайних людей (здебільшого жінки) у дні традиційних свят його одягають. Нині можна цілий день ходити по місту і не зустріти жодної людини в кімоно. Отже, більшість сучасних японців у повсякденному житті носять одяг західноєвропейського крою. Якщо розглянути це явище (зокрема моду, що прийшла на захід з Японії) з погляду культури, то вивчення культури якого-небудь етносу або нації часто зводять до обробки лише документованих сюжетів із минулого і таких, які не характерні для нинішнього стану справ. Тобто, сміливо стверджуємо, що для цих націй і етносів вона є швидше спадщиною минулого.

Однак не можна наполягати, що японці в культурній сфері повністю європейзувалися і відмовилися від давніх традицій. Хоча спостерігаємо значну європейзацію в манері одягатися, проте в галузі житлової архітектури особливих змін не відбулося. Звичайно, усе менше квартир із традиційними підлогами (тра-

диція, імовірно, бере початок в епоху Токугава), покритими «татамі» – матами з очерету (наукова назва *Juncus decipiens* Nakai), обшитого матерією, і більше – з підлогою, де як покриття використовують дошки або синтетичні матеріали. Тим не менш, більшість японців, зайшовши в дім, знімають взуття. В учбових закладах, офісах компаній та інших громадських місцях японці ходять взуті на європейський зразок. У стародавніх житлах японців, відповідно до традиції будівництва пальових споруд, під підлогою є порожній простір. Інакше кажучи, у будинках японського типу навіть на першому поверсі підлога не торкається земляної поверхні. Таку традицію збережено і в сучасних європеїзованих житлах. Хоча на вигляд, за конструкціями та будівельними матеріалами вони європейські, проте вкрай мало будинків, де підлога з каменю, цегли, вапняку. У переважній частині домівок на висоту однієї сходинки над поверхнею ґрунту облаштовано поміст, який обшито дошками. (Саме перед цим помостом прийнято роззуватися.) Перед входом до інших будинків може бути звичайний настил.

Такі явища характерні не лише для японців. У сучасній культурі будь-якої нації або етносу співіснують дві культури – збережена з давніх часів і запозичена ззовні. Окрім того, явища такого роду не належать виключно до однієї епохи або регіону. Тому в будь-якій культурі, у будь-яку епоху є елементи, що дійшли з найдавніших часів.

Однак зовсім не обов'язково, що культура розвиватиметься від політичного і економічного «кращого», як часто вважають. Немало випадків, коли це відбувається із цілком раціональних причин, як от зручність. Наприклад, у сучасну епоху домінування західної культури спостерігаємо стрімке зростання популярності японської кухні. Адже японська їжа низькокалорійна та корисна для здоров'я. Але причина не тільки в цьому.

Людина – істота, яка прагне до змін; буває і так, що раптом набуває популярності таке явище, що навіть важко собі уявити. Тому і в нашій міжетнічній історії трапляються несподівані приклади. В окремих етносах (культурах) помітні спільні особливості, які не залежать від поширеності у світових масштабах чи фактів історичних контактів даних етносів або культур, що виходять за межі розуміння, які базуються на стереотипах про них. Це можна вважати лише результатом розповсюдження протягом тривалого часу певних загальних у минулому особливостей. Нижче подаємо приклад, що стосується Японії, а також побіжно історію даних досліджень.

У V ст. до н. е. уродженець Галікарнаса Геродот записав переказ про народження царя Кору, засновника Давньоперсидської імперії. Якось царю Мідії Іштувегу (Астіагу) наснилося, ніби його дочка Мандана випустила таку величезну кількість сечі, що затопила його столицю і всю Азію. Злякавшись, що вона захопить царський трон, він одружив її з персом Камбізою. Після заміжжя Мандани йому наснився інший сон –

ніби з її черева виросла виноградна лоза, яка надзвичайно розрослася, обплутавши всю Азію. Віщунка передбачила, що дитина, яку Мандана народить, стане володаркою Азії; тому цар наказав убити новонародженого хлопчика. За порадою вірного слуги Мандани дитину віддали на виховання жінці на ім'я Собака, завдяки чому пророцтво здійснилося.

Абсолютно аналогічний сюжет дійшов до нас і в переказі про народження Фудзівара-но Каматарі ²³, засновника роду Фудзіварів, що з VIII ст. були наймогутнішими аристократами Японії. Зміст переказу такий.

Каматарі (посмертне прізвище – Фудзівара, за життя – Накатомі) – придворний у ранзі «даїсюкукан-ооомі» – був старшим сином Мікеко, придворного у ранзі «сџотокукан-накатомі» – нащадка Аме-но Кояно-мікото в 21-му поколінні. Його мати – дочка «даїтокукан» Оотомо-но Куїко, яку називали «Оотомо бунін». Будучи вагітною першою дитиною, їй наснився сон, ніби з її черева виросла гліцинія, яка покрила всю Японію. Вагітність завершилася народженням хлопчика. Його назвали Кама-ко [-ко з японської – «дитина-хлопчик»], оскільки в день вибору імені з'явилася біла лисиця, яка тримала в зубах серп.

У легендах про народження Кору і Каматарі мовиться про віщий сон, в якому із черева їхніх матерів виросла лоза, що покрила всю країну. Справді, чи випадково, що в цих легендах подано походження засновників родів, які панували в країні? І той факт ²⁴, що в обох тотемом був собака, ніяк не можна вважати випадковим.

Першим, хто звернув увагу на схожість двох легенд, був Тарьо Ообаясі (1929–2001) ²⁵, який зауважив, що донині в різних культурах від західної Азії до Японії не виявлено схожих міфів ²⁶.

У VII ст. із західної Азії було розповсюджене виноградарство ²⁷, тому припускаємо, що разом із ним прийшла і ця легенда. Однак те, чому подібні міфи невідомі в інших культурах або етносах, легко зрозуміти, адже міфи або вірування про предків такого роду поширилися в глибокій старовині і збереглися в даних регіонах випадково. Можна навести безліч аналогічних прикладів, проте в межах теми статті достатньо буде одного.

У культурі існують як «безавторські» усні перекази, так і очевидців реальних подій. Усні оповіді, завдяки формі їх збереження, поширюються швидко, оскільки оформлення явища в словах – це, так би мовити, «оцифрування», висока можливість його подальшого відтворення. Водночас явища, які можна спостерігати (церемонії, ритуали, звичаї), не так легко передавати і поширювати. Проте і серед них є такі, які вільно побачити і нині.

Масао Ока ²⁸ вважав, що розповсюдження японського етносу та культури з ближніх регіонів Азії проходило кількома хвилями, також він звернув увагу на австрійські зимові свята, надзвичайно схожі на такі ж свята в Японії ²⁹. Дослідник наголосив, що обряд, який проводили під час т. зв. «дванадцятої ночі»

(Zwölften), коли учасники зі словами «Щастя – у будинок, біда – геть!» очищали житло святою водою і пахощами, неабияк нагадує свято передодня весни Сецубун у Японії – жителі цієї країни розкидали боби, примовляючи: «Щастя – у будинок, біси – геть!». Такий ритуал відтворював давньоримське свято Лемурії (Lemuria) – опівночі отець сімейства обходив увесь будинок і, розкидаючи боби, виголошував: «Духи предків, ідіть геть!». На однотипність японського свята Сецубун і давньоримського Лемурії першим звернув увагу Дж. Фрезер³⁰, причому цю схожість у жодному разі не можна вважати випадковою (хоча ми не можемо стверджувати, що за більш ніж дві тисячі років цей звичай дійшов з однієї країни в іншу). Розглянуте явище виходить за нинішні межі категорій етносу або народу. Імовірно, існувала загальна культурна база, а також, що це явище поширювалося незалежно – зникнувши в багатьох регіонах або культурах, воно збереглося і було зафіксоване в деяких із них. Таким чином, щонайменше було виявлено доказів на підтвердження цієї гіпотези, хоча ми навели лише по одному прикладу таких міфів і ритуалів.

На основі викладених вище міркувань значний розвиток отримали порівняльні дослідження народних культур із XIX – до середини XX ст. Проте тодішні знання в галузі етнографії та фольклору загалом були обмежені Західною Європою та її колоніями. Водночас відомості про інші регіони, зокрема про Азію і Східну Азію та накопичені за більш ніж дві тисячі років записи, майже не вивчали. Зважаючи на це, Кумагусу Мінаката (1867–1941) наполегливо прагнув донести до європейців інформацію про різні аспекти стосовно Східної Азії. Він помістив велику кількість статей у журналах *Nature* і *Notes & Queries*, опублікував в Європі відомості з проблем етнографії та фольклору переселених до Японії в Новий час етносів [уперше таку діяльність розпочав Куніо Янагіта]. Оскільки Янагіта приділяв передовсім увагу етнографічним дослідженням території Японії, заснована ним япон-

ська етнографічна наука мала внутрішню спрямованість. Отримані результати Янагіти перший професор кафедри культурної антропології Токійського університету Ейтіро Ісіда (1903–1968) розвинув у порівняльні дослідження для всієї Євразії і на основі величезної кількості літературних джерел вивчав усні перекази та народні повір'я про водяників³¹.

Оскільки порівняльне дослідження етнокультур вимагає нагромадження значного багажу знань, воно далеко не завжди має універсальний характер. Часто навіть вивчення одного і того ж етнографічного матеріалу обмежено окремою культурою чи етносом або проведено від початку до кінця на основі письмових пам'яток культури жителів чітко визначеного регіону. Така тенденція спостерігається не лише в Японії, проте саме тут вона особливо помітна, що пояснюється багатьма причинами. Зокрема, Японія тільки недавно ввійшла до числа розвинених країн, тому ще недостатньо відомостей про її проблеми культури. Жалкуючи³² про те, що в Японії немає відділення Британської бібліотеки, Ісіда відмовився від порівняльних досліджень. Але і в цих умовах деякі японські вчені вивчали власну народну культуру у світовому вимірі. Яскравим представником³³ цієї плеяди вчених був Такео Канасекі (1897–1983). Він встановив, що в антропологічному зрізі люди епохи Яйїо мали змішане походження і, використавши глибокі знання з гуманітарних і природничих наук, провів порівняльне дослідження усних переказів Сходу і Заходу, що є вагомим внеском в етнокультурну науку. І нині методику порівняльних етнографічних досліджень, розроблену Кумагусом Мінакатою³⁴, використовують в Японії. Найвідомішим із його послідовників є Ейті Імото (нар. 1930 р.)³⁵. Також існує Товариство вивчення переказів і фольклору³⁶. В основу його діяльності покладено порівняльне дослідження світової народної творчості. Отже, хоча і не вільно стверджувати, що порівняльні дослідження японської народної творчості широко проводять, проте вони мають постійний характер.

¹ У цій статті ми не торкалися порівняльних досліджень японської культури, проведених віруючими, дилетантами або що стосуються спеціальних напрямів, таких, як мистецтво або релігійні тенденції в певні періоди. Зрозуміло, не можна не брати до уваги, наприклад, такий елемент японської культури, як дзен-буддизм, тому наше дослідження до певної міри носить обмежений характер. Пильна увага передусім зосереджена на т. зв. народній культурі японців. Проте міфи ми не розглядали, позаяк їм присвячена окрема стаття.

² За станом на 2006 рік загальна кількість осіб, що проживали в Японії, переселених до 1945 року з колишніх

колоній, їхніх нащадків, а також іноземців (які мають право постійного проживання) і подружжя японських громадян, становила близько 1 200 тис. осіб. Окрім того, в країні було зафіксовано близько 800 тис. осіб, з терміном перебування більше одного року, і приблизно 200 тис. нелегальних мігрантів (за деякими оцінками, їх чисельність у кілька разів більша), тому є велика вірогідність, що всі ці люди зберегли власну культуру.

³ Території о.Сахалін, Курильського архіпелагу, які нині входять до складу Росії, а також, о.Хоккайдо населяють етноси, основне заняття яких – полювання і рибальство; їхня мова абсолютно несхожа на японську. Гадаємо,

що вони також проживали в Приморському краї та на Камчатці. У 1945 році айну, які жили на о.Сахалін, були насильно переселені на о.Хоккайдо. Тепер їх невелика кількість мешкає в Росії, проте достовірні дані відсутні. У Японії проживає близько 25 тис. айну. Однак багато хто з них не знає своєї мови і майже загубили культурну самотність. Мова айну (належить до іншої, не японської, мовної групи) мало не мертва мова, проте проводять курси з володіння цією мовою та приймають інші заходи щодо її збереження. Так, у 29-томній антології «Ніппон мукасібанаі сукан» («Повне зібрання японських казок») (1977–1998 рр.) містяться усні оповідання айну (те,

що усній творчості цього народу відведено перший том, уважаємо епохальною подією). Результатом багаторічної діяльності японських айну та їх дослідників культури є ухвалення 1997 року Закону «Про розвиток культури айну», тобто «про розвиток культури, поширення і поглиблення знань традицій айну». Нині також додатково розробляють і посилюють заходи стосовно збереження і розвитку мови та культури айну, що свідчить про визнання її нарівні з іншими культурами Японії.

4 До XVII ст. острови Окінави були незалежним князівством. Традиційний одяг, кухня і помешкання жителів від поширених на основній території Японії різняться, а місцева мова для японців з інших областей країни незрозуміла. Зважаючи на це, укладена в XVII ст. антологія народних пісень «Оморососі» («Зібрання думок») хоча і є важливою, проте до серії «Ніппон сісо тайкей» («Ідеологія Японії») (1972 р.) вона не входила як до переліку пам'яток японської класичної літератури. Нині Окінава є частиною Японії, а її мову вважають діалектом японської (історично-лінгвістично доведено, що діалект належить до тієї ж мовної групи).

5 У «Кодзюкі» і «Ніхон сьокі» є згадки про підкорених центральним урядом жителів, названих «кудзу» і «цутігумо». Із записів дізнаємося, що це були звичайні люди, які боролися із центральним урядом. Однак, на нашу думку, вони належали до інших етносів.

6 Тога, 1719 р. (Етимологічний словник «Тога»). – Кокусю канкокай, 1906.

7 A Comparative Study of the Japanese and Korean Languages. Trübner, 1897.

8 У 1910 році опубліковано роботу «Ніккан рьокюкуго докейрон» («Про споріднений характер японської та корейської мов»). Доповнена й перероблена, вона вийшла монографією «Ніссен досорон» («Про загальне походження японської та корейської мов») (Тоє сеїн, 1929 р.). Оскільки викладену в ній теорію використовували в політичних цілях при колонізації Кореї, це, поза всяким сумнівом, стало перешкодою для досліджень, що проводили на її основі в другій половині XX ст.

9 Існує теорія, згідно з якою династія Ямато заснована наприкінці IV – початку V ст. кочовим плем'ям фуйо (тунгуська група). Цю теорію оприлюднено в усній доповіді на симпозіумі «Кіба міндзоку кока» («Держави кочівників») 1948 року (1967 року у видавництві «Тюо коронся» було видруковано доповідь). Зауважимо, що є чимало критики щодо виголошеної теорії.

10 Кайдзьо-но міті (Морський шлях). – Тікума сьобо, 1961. Уважають, що Кунію Янагіта свою гіпотезу запропонував близько 1898 року.

11 Причиною знехтування теорією слугувала негативна оцінка японської експансії на південь у першій половині XX ст. Відомі й інші дослідження культурних зв'язків із південними регіонами, проте їх, у більшості випадків, серйозно не розглядають. Певна річ, не можна заперечувати, що дослідження проводили чи використовували з політичних міркувань або для досягнення політичних цілей, однак неприпустимо на цій підставі заперечувати або ігнорувати наукові факти. На жаль, і сьогодні таке спостерігаємо, коли справа стосується проблем Східної Азії.

12 Мураяма С. Ніхонго-но кіген (Походження японської мови). – Кобундо, 1973.

13 A Dictionary of Japanese Compound Verbs: with an Introduction on Japanese Cultural and Linguistic Affiliations with the Yangtze, Malaya, Tibetan, Pacific Quadrilateral. 1939, Tokyo Maruzen.

14 Накао С. Сайбай сьокубуцу то ноко-но кіген (Сільськогосподарські культури і зародження землеробства). – Іванами сьотен, 1966.

15 Ніхонго то таміруго (Японська і тамільська мови). – Сінтося, 1981. Надалі Сусуму Оно відмовився від теорії походження японської і тамільської мов із спільного джерела і вважав японську креольсько-тамільською мовою. Див.: Ніхонго-но кейсей (Утворення японської мови). – Іванами сьотен, 2000.

16 Ніхон міндзоку-но кіген (Походження культури японського етносу) // Ідзін сонота (Іноземці та інші). – Генсося, 1979; Ніхон міндзоку-но кіген (Походження японського етносу). – Хейбонся, 1958.

17 Стоянка Саннаймаруяма, розміщена в північно-східній частині Японії, є історичною пам'яткою, датованою 55–40 ст. до н. е. Археологічні розкопки розпочали 1992 року, тоді ж на основі генетичного аналізу решток було встановлено, що стародавні жителі стоянки вирощували каштани [Сато Й. Дзьомон ноко-но секай (Світ землеробства в епоху Дзьомон). – РНР кенкюсю, 2000]. Враховуючи важливе значення, яке надавали каштанам в народних обрядах пізніших епох, ця знахідка викликає величезний інтерес. Див. також: Okunishi S. 'Scattering Beans at Setsubun' (Annals of the Sergiu al-George Institute. Vols. XII–XVI, 2003–2007).

18 Patterns of Culture. 1934, Boston, Houghton Mifflin.

19 The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture. 1946,

Boston, Houghton Mifflin.

20 Наприклад, див.: Каму С. Ніппон сьаккай-бунка-но кіхонтекі токутто (Головні особливості японського суспільства й культури) // Ніппон бунка-но какурета кататі (Приховані форми японської культури). – Іванами сьотен, 1984.

21 Наприклад, див.: Накане Т. Татесякай-но нінген канкей: Тан'іцу сьаккай-но рірон (Стосунки між людьми у «вертикальному» соціумі: Теорія єдиного суспільства). – Коданся, 1967.

22 Доробок Сугімото Й. піддано жорсткій критиці [Сугімото Й. та ін. Ніходзін ва ніхонтекі ка (Чи є «японське» в японцях?) – Тойо кейдзай сімпося, 1982].

23 Збереглися два джерела, в яких згадано цей переказ. Один із них – Кенпон – Тоономіне енгі емакі (Картини на шовку: Історія храму в Тоономіне) (1-й сувій, дія 1), що, імовірно, належить пензлю Канейосі Ітідзьо (1402–1481), а другий – хроніка «Сінмейкьо», написана наприкінці XIV ст. невідомим автором (опублікована в серії «Дзоку-гунсьоруйдзю, Т. 852». – Т. 1. – С. 114). Подана легенда ґрунтується на обох джерелах.

24 В Японії тотем «лис» поступово набував більшої популярності, ніж «собака».

25 Обаясі Т. Нанпоо-но гакумонтекі кейфу то міндзокугаку (Етнографія і науковий родовід Мінакати) // Повне зібрання робіт Кумагати Мінакати. – Хейбонся, 1971. – Т. 3. Мінаката висунув гіпотезу, що гліцинія стала тотемом роду Фудзівари, завдяки міфіві про народження Каматарі. Однак Обаясі піддав критиці його гіпотезу, зважаючи на оповіді Геродота.

26 Вважаємо, що немає жодної людини, яка б знала міфи і легенди Євразії краще за Тарьо Обаясі, тому навряд чи є перебільшенням його слова про те, що «не існує» аналогічних переказів.

27 В описі ери богів у «Ніхон сьокі» про виноград вперше згадано. Хоча подано старе слово «ебікадзура», проте, здебільшого, воно означає особливий дикий виноград (наукова назва *vitis coignetiae Pulliat*). В академічному виданні (Іванами сьотен, 1968) цим словом послуговуються на означення давньої назви винограду. Згідно зі свідченнями, що містяться в розділі «Опис Фергани» з «Історичних записок» Сима Цяня, виноград до території Китаю потрапив 126 року. Див.: Laufer B. Sino-Iranica (1919, Chicago, Field Museum).

28 Ніхон міндзоку-но кіген (Походження культури японського етносу) // Ідзін сонота (Іноземці та інші). – Генсося, 1979; Ніхон міндзоку-но кіген (Походження японського етносу). – Хейбонся, 1958.

²⁹ Зима і весна в Австрії // Іноземці та інші. – Генсося, 1979.

³⁰ У вузькому значенні вперше згадано у: *The Golden Bough*, 2nd ed. (1900, London, MacMillan); *Okunishi S. Op. cit.*

³¹ Каппа камабікі коо (Каппа, що заманюють коней у воду). – Тікума съобо, 1948. Книжку написано на честь 60-річчя Янагіти на основі його роботи «Каппа комабікі», яка ввійшла до першої збірки його статей «Сантоо-мінтансю» («Збірка міфів Ямато») (1914 р.).

³² Сімпан каппа комабікі ко (Каппа, що заманюють коней у воду). – Токіо дайгаку сюппанкай, 1966.

³³ Найвідоміша його робота – «Мокубата секігю» («Дерев'яний кінь і кам'яний бик») – уперше опублікована 1956 року у видавництві «Тайга съотен». Доповнене і перероблене видання побачило світ 1982 року (видавництво «Хосей дайгаку сюппан»).

³⁴ Він пишався тим, що був мікробіологом, а вивченням гуманітарних

проблем займався на дозвіллі. Повне зібрання робіт Кумагуси Мінакати у 12 томах (Хейбонся, 1971–1976) також обмежено цариною гуманітарних наук, хоча варто зазначити, що воно не завершено.

³⁵ Одна з останніх його робіт – «Міфи та форма етносу» (Тойо съорін, 2007 р.).

³⁶ Випускають Бюлетень «Folk-Literature and Traditions».

Переклад з японської Ігоря Околелова